VAGIFKIZI, Gatibe (2014). "Etno-Kültüroloji Değerler Kodeksi Olarak: Edip Ahmet Yükneki'nin Atabetü'l Hakayık Eseri". *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: GönülSultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014***.** 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir (http://bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/drgatibe-vagifkizi.pdf), ss.399-405

Gatibe VAGIFKIZI*

ETNO-KULTUROLOJI DEĞERLER KODEKSI OLARAK: EDIP AHMET YÜKNEKI`NIN ATEBETÜ'L-HAKÂYIK ESERI

Türk düşünce sisteminin teşekkül ve gelişmesinde, milli manevi değerlerin bir kodeks şeklinde kalıblanmasında Türk mutasavvıfları ve onların kâleme aldıkları eserler büyük onem taşımaktadır. Türk bilginlerinin yazdığı eserlerde Türk maneviyatının, tefekkürünün zenginliği, ideya-estetik düşüncesinin mükemmelliği yansımıştır. Bu yapıtların sadece Türk edebiyatına, Türk düşünce tarzına değil, aynı zamanda Doğu ve Batı halklarının edebî sanatına, tefekkürüne de etkisi olmuştur. Görkemli şahsiyetlerin mânevî dünyasını tecessüm ettiren sanatsal-felsefi eserler medeni hayata etki göstermekle beraber, milli ve dünyevî değerlerin sentezi bağlamında etno-kültürel geleneklerin, mânevî-ahlaki prensiplerin yeni kuşaklara taşınmasında çok önemli mevkiye sahip olmuş, yaklaşık bin yıl boyunca Doğu ile Batı, geçmişle gelecek arasında temel mânevî –kulturoloji verici, köprü rölünü oynamıştır.

Bu anlamda Türk edebiyatının ve ideolojik sisteminin gelişmesinde müstesna rolu olan Edip Ahmet Yükneki'nin kâleme aldığı Atabetü'l-Hakâyık eseri dünya söz sanatı hazinesine armağan olan hikmet ve ahlaki değerler toplusudur. Karahanlılar devrine kadarki eski türk edebiyyatı geleneklerinin ve o dönemden sonra gelişen Türk-İslam medeniyetinin ortaya qoyduğu muhteşem edebiyatının zengin söz sanatı anenenelerini sentez şeklinde eserinde ihtiva eden Edip Ahmed Yükneki`nin irsi henuz tam şekilde ögrenilmiş sayılmaz. XII yüzyıl Türk–İslam kültür coğrafiyasının yetirdiyi bilge şahsiyyetlerden olan Edip Ahmed Yükneki'nin kişiliği ve yaratıcılık faaliyeti, çevresi, yaşadığı mühit hakkında belgelere dayanan kesin bilgi yoktur. Müallif hakkında ilkin bilgi onun kendisi tarafından eserde verilmiştir:

* Dr. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi.

Edip Ahmed atım, edeb pend sözüm
Edip Ahmed adım edeb ve nasihat sözüm
Sözüm munda kalur barur bu özüm
Sözüm burda kalır vücudum gider,
Kelür küz keçer yaz barur bu ümür,
Gelür güz geçer bahar bu ömür gider,
Tüketür ümürni bu yazum küzüm...
Bu baharım güzüm ömrü tükedir.

Türk edebiyatı tarihine aid eserlerde de kaydedildiği gibi eserine eklenen ilaveler ve yazar hakkında söylenen revayet şeklinde olanlar da bize yazar hakkında tam ilmi bilgileri verememiştir. Esere ek olarak yazılan ve kime ait olduğu bilinmeyen bir dörtlükte yazarın kör olduğu bilinmektedir. Emir Seyfeddin'e ait bir dörtlükte ise Edip Ahmed Yukneki "edipler edibi", "fazıllar başı" olarak zikredilmiştir (1,241). Kayd etmek lazım ki, Edip Ahmed ve onun Atebetü'l-Hakâyık eseri hakkında en kapsamlı araştırmalar ve takdire layık faaliyetler Türkiye türkologları tarafından yapılmıştır. Azerbaycan türkoloji mektebinde Edip Ahmed hakkında kısa bilgiler ve onun Türk–İslam medeniyyetinin ilkin kaynağı olan eserinden örnekler vermekle kiyafetlenilmiştir. Eseri inceleğen tatkikatçılar onun Kutadgu Bilig`le aynı vazn, üslub ve dil özelliklerini paylaştığını kayd ediyorlar.

Ümumiyyetle, Atabetü'l-Hakâyık eserini ilim âlemine ilk defa Necip Asım 1906 yılında tanıtmıştır. Türk-İslam coğrafyası sınırlarında intişar eden edebi gelenekler çerçevesinde yazılan Atebetü'l-Hakâyık muhtalif nüshalarda bulunmuştur. Atebetü'l-Hakâyık'ın yazılışından çok sonra XIV-XV. yüzyılda düzenlenmiş eksik dört nüshası bilinmektedir. Bu nüshalar arasında en iyi ve en eski tarihli olanı Semerkand nüshasıdır (Ayasofya Ktp. nr. 4012). 1444 yılında Semerkand'da hattat Zeynelabidin tarafından kopyalanmış olan bu nüsha çok nefis şekilde uygur yazısı harfleri ile yazılmıştır. Eserin doğru adını ve kime sunulduğunu göstermesi bu nüshanın değerini artdırmaktadır. Ayasofya kütüphanesi nr. 4757'de kayıtlı bir mecmuanın baş kısmında bulunan Ayasofya nüshası ise 1480-de Şeyhzade Abdürrezak Bahşı tarafından İstanbul'da tanzim edilmiştir, bu nüshada semerkand nüshasında bulunmayan ve bazi kısımları farklı olan yerler vardır. Metin, üst satırları siyah mürekkeple uygur yazısı harfleri ve alt satırları kırmızı mürekkeple Arap harfleriyle olmak üzere iki alfabede yazılmıştır. İstanbul Topkapı Sarayı kütüphanesi Hazine kısmı nr. 35552'de kayıtlı bulunan Topkapı Müzesi nüshası Arap harflidir. Nüshada II Bayazıde aıt mühür vardır ve buna göre Sultan Fatih ya da Sultan II. Bayezid döneminde İstanbul'da istinsah edildiği tahmin edilmektedir. Uzunköprü'de Seyit Ali'nin kitapları arasında bulunan ve Ankara`ya

getirilen dördüncü nüshanın yazılış tarihi, müstensihi, yeri hkkında bilgi yoktur. Arap harfleriyle yazılan bu nüshada Oğuz Kağan destanına aid sahifeler de bulunmaktadır. Bu nüsha oldukça eksiktir (6:114-115).

Tanrıya hamd ve Tanrının övgüsü için söylenen tahmidle başlayan eserde ümumi olarak dört manzume yer almıştır. Biri peyğamberin medhine yazılmış naat, ikincisi dörd sahabenin tarifi hakkında, sonraki ise on dört beytlik Dad Sipehsalar Mehmed bege ünvanlanan medhiye gazel şeklinde ve değişik kafiye sisteminde kâleme alınmıştır. Bundan sonra eserin yazılma sebebini anlatan altı beyt gazel şeklinde manzume yer almıştır. Manzumelerden sonra gelen bölüm eserin ana konusunu ehate etmektedir. Eski türk şiir geleneklerine uyğun olan 101 dörtlükden ibaret eserdir. Bu dörtlükler konularına gore muhtalif başlıklar altında gruplaşdırılmıştır. Tamamı 484 misra hacminde olan olan eser ihtiva etdiği dil, üslubi hususlarına göre Türk dili tarihinin öğrenilmesinde kıymetli kaynaktır. Karahanlı devrinin ikinci en büyük dil, kültür ve tarihi yapıtı olan Atebetü'l-Hakâyık eseri aynile Yusuf Has Hacibin "Kutadgu Bilig"i kimi aruz vezninde yazılmıştır. Eserde eski Türk şiirinin geleneklerine sadık kalınmış, Türk poetik sanatı ustadane olmasa bile nefis şekilde tecessüm olunmuştur.

Atebetü'l-Hakâyık eserinin mevzusu dini ve ahlaki ölçütler zemininde kurulmuştur. Türk-İslam edebiyatının temsilcisi olarak eserde İslamın ileri sürdüğü prensipler Türk etno-kültürel değerler eşliğinde terennüm edilmiştir. Müellifin maksadı bir nasihat kitabı, kendi tabiriyle "mevaiz" yazmak olmuştur (1:243). İslami yaşam tarzı, İslam maneviyatı Türk ruhi âleminin kalıblaşan, taşlaşan kanunlarıyla huvuyyet kazanmış, bir birine sentez şekilde sunulmuştur. Örnegin bir tarafta Türk mifik ve felsefi tefekkürünün nurundan süzülerek gelen atasözleri degerinde ifadeler:

Eşitgil biliglig negü tip ayur
İşit, bilgili neler deyip söyler,
Edebler başı til küdezmek tiyür
Edebin başı dili gözetmek der.
Tiling bekte tutgıl tişing smmasun
Dilini sıkı tut, dişin kırılmasın.
Kah çıksa bektin tişingni sıyur
Eğer çıksa dilin, dişini kırar (6:101-134).

Diger tarafta İslam kanun kaidelerinden bahs eden ayet veya hadisler:

Yarattı ol ugan tününg kündüzüng

Yarattı kadir Tanrı geceni, gündüzünü,
Udup biri birke yorır öng songa
Uyup birbirine yürür önü, sonu.

Bu anlamda Atebetül-Hakayık eseri kendi içerigi ile hem bir ata sözü, öğütname, hem de bir dini-idelojik kaynak, ahlaki-didaktik kodeks niteliğindedir.

Bilgi, dil, bilginin faydası, bilgisizliğin zararları, dünyanın ve zamanenin dönekliği, cömertlik ve hasislik, tevâzû ve kibir, harislik, hilim, kerem gibi bir çok terbiyevi konuları elealan eserde sade bir tukce hakimdir. Dindarlığın faziletinden, manevi paklığa götüren yolun üstünlüklerinden bahseden Edip Ahmet düşüncelerini okucuya ulaştırmak için anenevi Türk şiirinin söyleyiş türünden istifade etmiş, bazen ata sözlerinden, bazen ise Kuran-i Kerimden ayet ve hadislerle duygularını ifade etmiştir. Mesela, bilgi hakkında böyle yazmıştır:

Biligdin urur men sözümke ula
Bilgiden vururum sözüme temel
Biligligke ya dost özüngni ula
Bilgiliye ey dost, bağla gönül.
Bilig birle bulnur sa'adet yolı
Bilgiyle bulunur saadet yolu,
Bilig bil sa'adet yolmı bula
Bilgi bil, saadetin yolunu bul.

Veya:
Biliglig biringe biligsiz mingin,
Bilgili birine biligsiz bin kişi,
Tengekli tengedi biligining tengin,
Bilgiyi tartana gore (anca) denktir,
Baka körgil emdi uka sınayu,
Bak, gör şimdi anlayarak ve sınayarak
Ne reng bar bilig teg asıglıg öngin.
Bilgi kadar faydalı başka ne var (6:101-134).

Eser okundukca onun Kutadgu Bilig'den etkilendigini veya ona benzetildigini görmemek mümkün değildir. Atebetü'l-Hakâyık kuruluşu, ideya-estetik fikrin bedii inikası, edebi stilistikası, dil ve tasviri üsuluna gore eski Türk edebiyatı ile yeni, ahlâki-manevi prensiblerle, dini-irfani düşüncelerle donatılmış İslami-Türk Edebiyatı arasında bir köprü niteliğindedir.

İslamdan önceki eski Türk poetikasını İslamdan sonrakı edebi zevklerin değişimi ile meydana çıkan orta asır İslami- Türk şiir sanatı geleneklerinin bağdaşlaşmış şekli olan Atebetü'l-Hakayık'ın hitab tarzı, terennüm etme usulü, söyleyiş biçimi orjinaldir. İdeyası, leytmotivi milli değerlere dayanarak dini-ahlaki prensiblerin şerh olunarak terbiyevi ehemiyyete malik olan, toplumun terbiyesi için ahlaki-didaktik ideallerle donatılmış, belirli kurallar, manevi temeller esasında öğütname kâleme alınmıştır.

Edip Ahmed Yükneki bilginin, ilmin mutluluğa götüren en doğru yol oldugunu, comertliğin, alicenablığın, asaletin, efendiliğin insan için en üstün fazilet olduğunu ve tüm ayıpları, lekeleri örtdüğünü, şahsi keyfiyyetleri, şeref ve manevi güzelliği arttırdığını, tevazünün, alçakgönüllülüğün topluma faydalı olup hoş karşılandığını, kibrin, kendini beğenmişliğin, ihtirasın, hasislik ve cimriliğin sosyal hayatta menfiliklere yol açtığını, hoş karşılanmadığını yazarak doğru dürüst, kamil bir hayat tarzı hakkında manevi güzelliklerin tamin edildiği kapsamlı bir hayat düsturu, formul, ahlaki-didaktik kodeks yaratmıştır:

İslamın genişlendiği, tüm Türk boylarında ve Türk yurtlarında intişar etdigi bir vakitde milli özünüderk ve etno-kulturoloji faktlar Kuran-i Kerim ve hadis işığında taktim olunmuştur. Edip Ahmet her konu hakkında yazmağa başlarken hitab ettiği kişiye kuvvetli Kuran ve Hadis bilgisi ile yoğrulmuş bir nasihatamiz ifadelere muracaat etmiştir. Mesela, bir beytte Kuran-i Kerimin Al-i İmran suresinden bir ayet açıklanmıştır:

Kusurlu adamın kusurunu affet,
Düşmanlık kökünü kazıp, ortadan kaldır;
Hiddet ve düşmanlık ateşi tutuşarak, alevlenirse,
Yumuşaklık suyunu serp ve o ateşi söndür (5:97).
(Ayet: hiddetlerini yeen, halkın cürümlerini afvedenleri...Allah iyilik edenleri sever)

Diğer beytlerde ise Hazreti Peyğamber (s.a.s.)ın buyurduğu hadislerden örnekler şerh olunmuştur:

Küdezgil tilingni kel az kılır sözüng,
Sıkı tut dilini gel az kıl sözünü,
Küdezilse bu til küdezilür özüng,
Sıkı tutulura bu dil kendin korunursun
Resul erni otka yüzin atğuçı,
Resul: insanı ateşe yüzükoyun atan
Til ol tidi yıq til yul ottın yüzüng.

Dildir dedi, sıkı tut ateşten kurtar yüzünü (6:125-126)
(Hadis: "Halkı yüz üstü ateşe yıkan, yanız dillerinin mahsulleridir")

Veya:
Bu dünyanın da dıştan görüntüsü güzeldir,
Fakat içinde binlerce nahoşluk vardır;
Bakıp, dış süsünü görerek, senin ona,
Gönül bağlaman bil ki, hataların başıdır (5:95)
(Hadis: "Dünya sevgisi her hatânın başıdır")

Edip Ahmed'in Atebetül-Hakayık'ında Türk şiiri eski dönemini başa vurmuş, daha tekamül seviyesine ulaşmış dörtlükler ile zarif bir sekilde, milli zevke uygun olarak ve sanatsal bir dille kullandığı redif ve cinaslı kafiyeler ve alliterasyonlarla orginallik vardır. Türkçe kökformalar ve eklerin arapça ve farsça kelimelerle birleştirilerek meydana getirilen bedii cinaslar Yükneki'nin dilinde Türkçe'yi zenginleştiren bir zevk, edebi sanat unsuru, poetik ifade, irfani tefekkürün bedii yorumu seviyesine yükseltmiştir:

Edip Ahmet Yukneki'de İnsan zaman, mekân ve ahlâk bağlamında, Türk-İslam kültürü mecrasında şerh edilmiştir:

Bu ajun rıbat ol tüşüp köçgülüg,
Bu dünya, konup-göçmek için, bir kervansaraydır,
Rıbatka tüşügli tüşer keçgülüg…
İnsan kervansaraya geçmek için iner… (5:95)

Ve:
Köki körklig erning huyı körklig ol,
Aslı güzel olan adamın huyu güzel olur,
Bu körklig kılıkqa köngül örklüg ol…
Güzel huylu adama gönül bağlanır… (6:128-136)

Ve yahut:
Bütün kılkı filin öte irtegil,
İnsanların bütün tavırları ve hareketlerini iyice incele,
Kerem kimde erse anı er tigil…
Kerem kimde ise, ona insan de… (6:101-134)

Yükneki için tüm insanlar "ana-baba bir, kardeştirler, onlar arasında fark yoktur", edip aslı güzel olan veya harislik hastalığına tutulan var diyor.

Görkemli şahsiyetlerin mânevî dünyasını tecessüm ettiren sanatsal-felsefi eserler kültür hayatına etki göstermekle beraber, milli ve dünyevî değerlerin sentezi bağlamında etno-kültürel geleneklerin, mânevî-ahlaki değerlerin yeni kuşaklara taşınmasında çok önemli mevkiye sahip olmuş, yaklaşık bin yıl boyunca Doğu ile Batı, geçmişle gelecek arasında temel mânevî –kulturoloji verici, köprü rölünü oynamıştır.

Edip Ahmed'in Atebetü'l-Hakâyık'ında hem resmi İslam kanunları, İslam ahlak ve davranışları, şeriat kaideleri, hem de Türk tefekküründen, Türkün düşünce sisteminin süzgecinden keçerek taşlaşan beşeri duygular mühafizekârlikla poetik tecessümünü bulmuştur. Eserde adı geçen mukaddesler sadece medh için değil, onların simasında yüksek manevi deyerler, humanism, saygı okuyucuya ünvanlanmıştır. Hakk-adalet, doğruluk, dürüstlük, akidede bütövlük, prensiplere sadıklık ve diger örnek ahlaki değerler, keyfiyyetler, toplumu yuksek manevi temizliğe doğru yürüten temel ölçütler Edipin kendi bilge tavsiyelerinin zarif ve sade dille ifade olunmuş boyalarına bürünerek takdim ediliyor. Edip Ahmed Yükneki bir bilge, bir sanatkar olarak, her şeyden once bir İnsan, vatandaş olarak toplumsal hayatın en genel, milli karakterli problemlerine nüfuz etmiş, bilgini, nasihatı yüksek poetik-estetik mükemmellikle ifade etmeğe çalışmamış, aksine halk ruhunda yoğrulan daha sade bir dil ve üsulla bedii söz kalıbında sunarak onun etkisinin ve effektinin güçlü olacağına inanmıştır.

Bu anlamda Türk edebiyatının ve ideolojik sisteminin gelişmesinde müstesna rolü olan Edip Ahmet Yuknekinin kâleme aldığı Atabetü'l-Hakâyık eseri dünya söz sanatı hazinesine armağan etdigi hikmet toplusu, her adımımızda bizlere yol gösterecek milli-dini ahlaki değerler kodeksidir.

Kaynakça

Arat, R.R., Edip Ahmed bin Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakâyık. Ateş Basımevi, İstanbul: 2006.

Banarlı, N.S., Resimli Türk Edebiyatı Tarihi. 1 c. M.E.B., İstanbul: 2001.

Kocatürk V.M., Türk Edebiyatı Tarihi. Ayyıldız Matbaası, Ankara: 1964.

Soysal M. Orhan., Eski Türk Edebiyatı Metinleri. M.E.B., İstanbul: 2002.

100 Büyük Edip, Büyük Şair. Toker Yayınları, 1972.